

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2026

2/1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

2-сан 2026

март

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ
Сапардурды АБАЕВ
Парахат АБДИМУРАТОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ
Мавлюда АЧИЛОВА
Азизжан АБДАЗИМОВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ
Сурайё АРЗИЕВА
Шерзод АКРАМОВ
Мусаллам АБДУЖАББАРОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Гулчехра АЙТБАЕВА
Жумабай АБАТОВ
Гулжахан АЛЪДЖАНОВА
Юнус АРИПОВ
Муратбай АЛЛАЯРОВ
Гулзабира БАБАШЕВА
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА
Азамат БЕКИМБЕТОВ

Шохиста БЎРАНОВА
Акмал БОЛТАЕВ
Раўаж БАУЕТДИНОВ
Комил ГУЛЯМОВ
Рахматилла ГАИПНАЗАРОВ
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА
Матлуба ДАВУРБАЕВА
Борибай ДАВЛЕТМУРАТОВ
Абдимурат ЕСЕМУРАТОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Айсулу ЖАНАБЕРГЕНОВА
Ринат ЖУМАМУРАТОВ
Холбой ИБРАГИМОВ
Шохида ИСТАМОВА
Рустам ЙЎЛДОШЕВ
Вохид КАРАЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА
(Тараз, Қазақстан)
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ
Комилжон КАРИМОВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ

Ismoilova Z.T. Fizika va muhandislikda sirt integrallari qo'llanilishining nazariy va amaliy tahlili	150
Ismoilova Z.T. G'altakning sirpanish va dumalash oraliq'idagi chegaraviy yuklarni aniqlashning matematik va dasturiy tahlili	156
Latipov Sh.B., Ismoilova Z.T. Chiziqli obyektlarning vektor-matritsali tasviri va boshqaruv tizimlarida uning qo'llanilishi	161
Ergashova M.M. Qiya tekislikda jismlar harakati va arqon taranglik kuchining mexanik hamda dasturiy tahlili	164

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӨРБИЯ

Bekniyazov Q.I. Integrativ qatnas tiykarinda bolajaq baslawish klass muğallimleriniñ kásiplik-gnostikalıq tayarlıgın támiyinlewdiñ pedagogikalıq-psixologiyalıq bağdarları	168
Tileumuratova G.T. Baslawish klass oqiwshilariniñ oy-óris rawajlandiriwda psixologiyalıq jaqtan izertlewdiñ áhmiyeti	174
Pazilbekova M. Oqiwshilarda dosliq qatnasti qaliplestiriwdin pedagogikalıq tiykarları	180
Dushayeva N.R. Ma'naviy-axloqiy kompetentlik tushunchasi va uning maktabgacha ta'lim tizimidagi ahamiyati	185
Maxkamova Sh.R. Boshlang'ich sinflarda musiqa darslarini tashkil etish metodikasi va innovatsion yondashuvlar	191
Rajabova G.J. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirish	201
Baltamuratova A.P., Djorayeva A.A., Sabirova D.J. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirishning innovatsion usullari	204
Saydaliyeva L.M., Quttimuratova M.B. O'quvchilarni og'zaki hisoblashga doir misollarda matematik nutqni rivojlantirish	209
Sultanov M.M. Boshlang'ich ta'lim talabalarida intellektual salohiyatni rivojlantirishning pedagogik asoslari	215
Baltamuratova A.P., Maxatova A.Q., Shamshaddinova R.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari	222
Aminova O.Q. Boshlang'ich ta'lim o'quv adabiyotlarida axborot-kommunikatsion texnologiyalarining ahamiyati	229
Quralbayeva L.J. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda konstruktiv modeldashirish texnologiyasining samaradorligi va bolalarning ijodiy faoliyatini tashkil etishda tarbiyachining metodik yondashuvi	233
O'razaliyeva S.T. Art-texnologiyalar asosida bolalarda lingvokreativlikni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish	238
Pardabayev J.E. Maktabdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning innovatsion pedagogik texnologiyalari	243
Choriyeva M.N. UNESCO va PISA talqinida savodxonlik mezonlari	248
Husenova A.Sh. Analitik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholashda blum taksonomiyasi mezonlarining amaliy qo'llanilishi	253
Farmonov O'N. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi: tashkiliy yondashuv va tashkilotchi shaxsning metodik kompetensiyalari	260
Джалилова Ш.Ч. Внедрение CLIL на уроках технологии в начальных классах	264

СУЎРЕТЛЕЎ ӨНЕРИ ХАМ МУЗЫКА

Qayumov J.S. Talabalarining ijodiy ko'nikmalarini inkilyuziv ta'lim muhitida rivojlantirish texnologiyalari (musiqa ta'limi misolida)	269
Xalilova M.M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotini tashkil etishda zamonaviy yondashuv	277
Ikromov M.X. "Muhandislik va kompyuter grafikasi" fanida mexatronika va robototexnika yo'nalishi talabalarini raqamli vositalardan foydalanib o'qitish metodikasi	288

СОЦИАЛҲҚ ПЕДАГОГИКА

Esemuratov A.E., Kudiyarova G.I. Bo'lajak pedagoglarning boshqaruvchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari	291
Shamuratov A.A. 5-9-sinf o'quvchilarining valeologik madaniyatini rivojlantirishda sinfdan tashqari faoliyatlarning variativ pedagogik imkoniyatlari	299
Bozorova O'.H. Intellektual muhit ko'rsatkichlari	306
Kobilova Sh.X. Imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiylashuvining pedagogik va ijtimoiy psixologik omillari	310
Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta'limga doir yetakchi xalqaro tendensiyalari va ularning milliy pedagogik ta'limdagi ahamiyati	317
Abdusamatova H.O. Talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari (To'garak misolida)	323
Raxmanova G.A. Rahbar kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirish: muammolar, innovatsion yechimlar va samaradorlik omillari	330
Eshpulatov M.X. Tarbiya fani orqali 5-9-sinf o'quvchilarining ijodiy - tafakkurini rivojlantirishni amaliyotdagi holati	336

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Zayniddinov T.B. Futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishda o'yin vaziyatlariga asoslangan mashqlar metodikasi	344
Soatov E.M. Kurash sportida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishning samarali usullari	351
Nurullayev A.R. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini pedagogik-psixologik tayyorgarligi va o'quv jarayonini loyihalash	358
Ниязов А.Т. Методы всестороннего образования и воспитания в системе физического воспитания	367
Ниязова О.Ю. Физическая культура и спорт как социальное явление	371
Артикбаева Д.Д. Преподаватели и тренеры в системе высшего образования	379

Umuman olganda, kurash sportida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishning samarali usullari murabbiylik tajribasi, pedagogik mahorat va sport fiziologiyasi qonuniyatlariga tayangan holda qo'llanilgandagina yuqori natija beradi. Mazkur usullarni to'g'ri tanlash va amaliyotga izchil joriy etish orqali sog'lom, irodali, texnik jihatdan tayyor va musobaqa sharoitiga moslasha oladigan yosh kurashchilarni tarbiyalash mumkin. Kelgusida kurash sportining ommaviyligi va natijadorligini oshirish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish hamda milliy sport maktabining raqobatbardoshligini mustahkamlashda aynan jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik yondashuvlar muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kerimov F. Sport kurashi nazariyasi va usuliyati. Toshkent, O'qituvchi.
2. Salomov R. S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent, Ibn Sino.
3. Xo'jayev F., Abdullayev A. Yosh sportchilar tayyorgarligining pedagogik asoslari. Toshkent, Fan va texnologiya.
4. Po'latov A. A. Kurash mashg'ulotlarini tashkil etish va boshqarish metodikasi. Toshkent, Tafakkur.
5. Bomp T. O. Theory and Methodology of Training. Champaign, Human Kinetics.

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI VA O'QUV JARAYONINI LOYIHALASH

Nurullayev A.R.

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Jismoniy tarbiya va sport” kafedrası professori

Tayanch soʻzlar: boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilari, pedagogik-psixologik tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, oʻquv jarayonini loyihalash, taʼlimni rejalashtirish, pedagogik texnologiyalar, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim, motivatsiya, oʻquvchilarning individual xususiyatlari, pedagogik faoliyat.

Ключевые слова: будущие учителя физического воспитания, педагогическая и психологическая подготовка, профессиональная компетентность, проектирование образовательного процесса, образовательное планирование, педагогические технологии, личностно-ориентированное образование, мотивация, индивидуальные особенности учащихся, педагогическая деятельность.

Key words: future physical education teachers, pedagogical and psychological training, professional competence, educational process design, educational planning, pedagogical technologies, person-centered education, motivation, individual characteristics of students, pedagogical activity.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining pedagogik-psixologik tayyorgarligini shakllantirish hamda oʻquv jarayonini loyihalashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida pedagogik-psixologik kompetensiyalarning mazmuni, ularning jismoniy tarbiya oʻqituvchisining kasbiy faoliyatidagi oʻrni hamda oʻquv jarayonini samarali tashkil etishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, oʻquv mashgʻulotlarini loyihalashda oʻquvchilarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish, taʼlim maqsadlarini aniqlashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalariga alohida eʼtibor qaratilgan. Maqolada boʻlajak mutaxassislarning pedagogik-psixologik tayyorgarligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan boʻlib, tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya yoʻnalishida pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования педагогико-психологической подготовки будущих учителей физической культуры и проектирования учебного процесса. В ходе исследования проанализировано содержание педагогико-психологических компетенций, их роль в профессиональной деятельности учителя физической культуры и их значение для эффективной организации учебного процесса. Также особое внимание уделено вопросам учета возраста и индивидуально-психологиче-

ских особенностей учащихся при проектировании учебных занятий, уточнению учебных целей и использованию современных педагогических технологий. В статье разработаны методические рекомендации, служащие развитию педагогической и психологической подготовки будущих специалистов, а результаты исследования имеют практическое значение для совершенствования системы подготовки педагогических кадров в области физического воспитания.

SUMMARY:

This article covers the theoretical and practical aspects of the formation of pedagogical and psychological preparation of future physical education teachers and the design of the educational process. In the course of the research, the content of pedagogical and psychological competencies, their role in the professional activity of a physical education teacher and their importance in the effective organization of the educational process were analyzed. Also, special attention is paid to the issues of taking into account the age and individual psychological characteristics of students when designing training sessions, clarifying educational goals, and using modern pedagogical technologies. The article develops methodological recommendations that serve to develop the pedagogical and psychological preparation of future specialists, and the results of the research are of practical importance in improving the system of training pedagogical personnel in the direction of physical education.

Kirish. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda psixologik tayyorgarlikning ahamiyati shubhasizdir. Biroq, bo'lajak o'qituvchilarni o'qitishda psixologik komponentning mazmuni va tuzilishi uzoq vaqtdan beri munozarali masala bo'lib kelgan. Bu savolga javob pedagogik faoliyatning mohiyatini va uning jamiyat rivojlanishining har bir bosqichida ta'lim maqsadlariga aloqadorligini anglatadi. Zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy cheklovi uning zamonaviy madaniyat xususiyatlariga nomuvofiqligidir, bu aniq aksiologik tabiat, turli ilmiy bilimlarni integratsiyalashga dominant moyillik va dialogizm ustuvorligini tan olish bilan tavsiflanadi. Ta'lim jarayoni madaniy kontekstdan ajratilgan holda qolishni to'xtatadi va madaniy-ma'rifiy vaziyatga aylanadi. Voyaga yetish jarayonini boshqarish muammosi o'qituvchilik kasbi vakillari uchun vazifa bo'lishdan to'xtaydi va universal xususiyatga ega bo'ladi. Madaniy-ma'rifiy vaziyatning tizimni shakllantirish printsipli qiymat-maqсад ko'rsatmalarining foydalilik va amaliylikdan qadr-qimmat va mas'uliyatga o'tishidir.

Ta'lim o'z mazmunini axborotni uzatish va qabul qilishning maxsus tashkil etilgan jarayonidan bolaning hayotda o'z yo'lini malakali tanlash imkoniyatlarini kengaytirish jarayoniga o'zgartirishi kerak [3]. Bu shuni anglatadiki, zamonaviy ta'limning barcha tarkibiy qismlari sezilarli o'zgarishlarga duch kelishi kerak: bilim va ko'nikmalar yig'indisini egallash uchun moslashuvchan-intizomiy model o'rniga, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali bolaning dunyoqarashini shakllantirishning pedagogik modeli ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi kerak. Pedagogik maqsadlar bolaning individualligini rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash, kognitiv motivatsiyani rivojlantirish va realistik ustoz-shogird

muammolarini hal qilish bo'lishi kerak. Bolaning aniq, hissiy hayot tajribasi pedagogik jarayonda haqiqiy qadriyatga aylanishi kerak[8, 20-bet].

Tahlil va natija. Ta'lim tizimi barcha yetakchi paradigmalarni insonparvarlik, insonparvarlik va ularning mavjudligini oqlash nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqishi kerak. Aynan shu qadriyatlar ta'lim sohasidagi ommaviy ongning mulkiga aylanib, L.S.Vygotskiyning so'zlar bilan aytganda, shaxssiz tizimlardan har bir shaxsning taqdiriga o'tishga qodir bo'lgan ta'limning rivojlanishiga hissa qo'shadi. L.S.Vygotskiyning so'zlariga ko'ra, "...bolaning madaniy rivojlanishidagi har bir funktsiya ikki marta sahnada paydo bo'ladi... avval interpsixik funktsiya sifatida, keyin bola ichida, intrapsixik kategoriya sifatida" [9, 170-bet]. Bola rivojlanishini oldingi avlodlar tomonidan to'plangan ijtimoiy-tarixiy tajribani bolalarning ichkilashtirish jarayoni sifatida tushunib, shuni tan olish kerakki, muloqot orqali bola odamlar ilgari egallagan narsalarni tushunadi va o'zlashtiradi; muloqotda, faoliyat bilan uzviy bog'liq holda, bolaning ijtimoiy va tabiiy voqelikni idrok etish usullari shakllanadi. Keng ma'noda, maktabda bolani o'qitish va tarbiyalashning maxsus tashkil etilgan jarayoni muloqotdir. Pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi shundaki, bu faoliyat tabiatan kommunikativdir, muloqot bu faoliyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblangan va nafaqat o'qituvchi, o'qitish va tarbiyalashda, odamlar bilan keng va tez-tez aloqada bo'lgani uchun: o'qituvchi faoliyatining bu jihatlarining hech biri muloqotsiz yoki muloqot shaklida amalga oshirilmaydi [13].

Uning har bir tarkibiy qismi nafaqat o'qituvchi, balki talaba ham ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini nazarda tutadi, garchi bu qo'shilish salbiy ma'noga ega bo'lsa ham. Muloqot shunchaki pedagogik faoliyatga o'qituvchining funksiyalaridan biri sifatida kiritilmaydi; u ushbu faoliyatning universal shakli, uning universal vositasi va vositasi sifatida ishlaydi. O'rganish uzoq vaqtdan beri bilimlarni o'qituvchidan talabaga o'tkazish jarayoni sifatida qabul qilingan va uning samaradorligi talabaning xabardorligining miqdoriy ko'rsatkichi sifatida o'lgangan. Shu bilan birga, Geraklit "ko'p bilim aql-zakovatni o'rgatmaydi" deb ta'kidlagan. Avvalo, o'rganish jarayonida turli xil o'zgarishlar va turli xil ma'lumotlar bilan manipulyatsiyalar orqali insonning aqliy salohiyati rivojlanadi. O'rganish jarayonining mohiyati o'quvchilar tomonidan ma'lumot to'plashda emas, balki uni hayotda qo'llash va uning sharoitlariga moslashish maqsadida qo'llash qobiliyatidadir. Shu nuqtai nazardan, mavjud maktab o'quv dasturi doirasida matematikani o'rganish zarurati haqidagi so'nggi munozaralar juda g'alati tuyuladi. Shubhasiz, turli matematik amallarni o'rganish bilan bir qatorda va ularning namunolari orqali taqqoslash, umumlashtirish, abstraksiya va boshqalar kabi fikrlash jarayonlarining rivojlanishi sodir bo'ladi.

Inson hayotidagi aqliy jarayonlarning ahamiyatini muhokama qilish shart emas, lekin o'rganish vaziyatlari va ularning rivojlanishi vositalarini muhokama qilish kerak. Bu aniq bir misol, ammo u kognitiv rivojlanish o'rganish jarayonida sodir bo'lishini tasdiqlaydi. Xuddi shu maqola qarshi misol bilan tasdiqlanadi: ijtimoiy-pedagogik e'tiborsizlik biologik shartlar bo'lmagan holda erta yoshda aqliy rivojlanishning kechikishining asosiy omillaridan biridir. Aqliy salohiyatning rivojlanishi haqida gapirganda, uning pedagogik jarayondagi naqshlarini hisobga olmaslik mumkin emas. Zamonaviy pedagogikada o'rganish qanday davom etishi kerakligi haqida yana bir bor munozaralar paydo bo'lmoqda: bola osongina o'rganishi uchun u rivojlanishga ergashishi kerakmi yoki o'rganish rivojlanishni rag'batlantirishi kerakmi? 20-asrning birinchi yarmida psixologiya fanida, pedagogiya sohasi - asosan ta'lim sohasidagi amaliy psixologiya - gullab-yashnagan paytda, bu savolga javob bir xil edi: ta'lim rivojlanishni rag'batlantirishi kerak, "yetakchi" bo'lishi kerak.

L.S.Vygotskiy, "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini kiritib, ta'limni bolaning kattalar yordamida egallagan faoliyatiga qaratish rivojlanishga yordam beradi, deb ta'kidladi [10, 15–16-betlar]. Bundan tashqari, bundan tashqari rivojlanishga mos ravishda o'rganishning osonlashtirilishi shaxsiy rivojlanishni, xususan, maqsadlarga erishish yo'lidagi kuch sarflash va to'siqlarni yengib o'tish orqali shakllanadigan ixtiyoriy ko'nikmalarni rivojlantirishni rag'batlantirmaydi. Zamonaviy ta'lim tizimining boshlang'ich maktabdan oliy ta'limgacha bo'lgan barcha darajalarda vizual vositalarga e'tibor qaratishi, ular faqat maktabning birinchi sinflari uchun mos keladi va bolalarning rivojlanishi vizual-majoziy fikrlashdan og'zaki-mantiqiy fikrlashga o'tganda boshqa o'qitish shakllariga yo'l qo'yishi kerak, natijada "qisqa fikrlash" rivojlanishiga olib keladi. Insonning kognitiv faoliyati hodisasi sifatida "qisqa fikrlash" yaqinda faol o'rganilmoqda. Ko'pgina tadqiqotchilar uning ba'zi salbiy ta'sirlarini, birinchi navbatda, axborotning yaxlit qiyofasini yo'q qilishni, bu esa uni o'zlashtirish va qo'llashda qiyinchiliklarga olib kelishini ta'kidlaydilar [20]. Zamonaviy ta'limning o'qish va og'zaki muloqotdan uzoqlashishi, bu esa insonning turli birliklardan yaxlit tasvirlarni yaratish qobiliyatini (ketma-ketliklarni bir vaqtning o'zida idrok etish) o'rgatadi [7], bu jarayonni yanada kuchaytiradi.

Ta'limga insonni madaniyatda ildiz otish, o'zining o'ziga xos qiyofasini shakllantirish va amalga oshirish jarayoni sifatida e'tibor qaratish, ongli, erkin tanlov va buning uchun javobgarlik orqali huquq va majburiyatlarning rivojlanishi o'rtasidagi qarama-qarshilikni hal qilishni nazarda tutadi. Jamiyatda pedagogik ongning diqqat markazida shaxsni muhim tushunishga o'tish yo'nalishi yotadi: uning faoliyatini tan olish, maqsadlar qo'yish qobiliyati, tanlash erkinligi va

buning uchun javobgarlik, o'ziga xoslik va o'zini o'zi o'zgartirishga tayyorlik, ya'ni sub'yektivlik. Bu yondashuv pedagogik faoliyatning mohiyati bolaning rivojlanishi bilan belgilanadi va pedagogik ishning ma'nosi o'quvchi va uning ichida sodir bo'ladigan o'zgarishlar ekanligini taxmin qiladi. Aynan shu o'zgarishlar, ayniqsa o'qituvchi ta'sirida sodir bo'ladigan o'zgarishlar, pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi vosita bo'lib xizmat qiladi [15, 16]. Bu misollar bo'lajak o'qituvchilar ta'lim jarayonida ba'zan tuzatib bo'lmaydigan xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun inson aqliy salohiyati va uning rivojlanishining asosiy tamoyillarini tushunishlari kerakligini ko'rsatadi. Pedagogik jarayonning ikkinchi komponenti ta'lim, ya'ni o'quvchining shaxsini shakllantirishga qaratilgan faoliyatdir. 20-asr oxirida mahalliy ta'lim tizimi maktabda ta'lim muammosini e'tiborsiz qoldirishga harakat qildi va boshqa ijtimoiy institut - oilaga ustuvor ahamiyat berdi.

Buning sababi, ta'lim va shaxsni rivojlantirish jarayonlari asosan jamiyat mafkurasi bilan bog'liqligi edi [2]. Ijtimoiy o'zgarishlar va ijtimoiy qadriyatlar tizimining o'zgarishi sharoitida yosh avlodni tarbiyalash engib bo'lmas vazifaga aylandi. Ta'lim tizimining o'zi juda beqaror edi, bu esa uning o'sib borayotgan shaxsning shaxsini shakllantirishga ta'sir qilish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatdi. Ta'lim tizimining butun avlodning asosiy, tarkibiy shaxsiyat xususiyatlarini shakllantirishga ta'sirini yo'qotishi o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan zamonaviy bolalar va o'smirlarning "tan olinmasligi" hodisasiga olib keldi. Ko'pgina zamonaviy ota-onalar va o'qituvchilar yosh avlodni tushunmaydilar va bolalar va o'smirlarning ijtimoiy jihatdan maqbul va ayniqsa, antisosial xatti-harakatlariga qanday munosabatda bo'lishni bilishmaydi. Ta'lim jarayonida aniqlik va maqsadning yo'qolishi, ta'lim jarayonining tartibsizligi va birdamligi ijtimoiy infantilizmning [21], o'smirlik deviatsiyasi, giyohvandlikning turli shakllari, psixologik zo'ravonlikning namoyon bo'lishi va zamonaviy bolalikning boshqa ijtimoiy vayronagarchiliklarining asosiy sabablaridan biri deb hisoblanishi mumkin. Psixologiya fanining ko'p madaniyatli jamiyatda qadriyat yo'nalishlarini tanlash muammosini hal qilishga chaqirilmaganligi aniq.

Biroq, individual tajribaga, bolalar va o'smirlarning ma'lum bir zamonaviy aholisining rivojlanishi va yetuklik xususiyatlariga murojaat qilingan holda, u inson sotsializatsiyasining turli variantlari va mexanizmlarini [24], guruh va shaxslararo o'zaro ta'sirni, shuningdek, ta'lim muhitida turli xil og'ishlar, giyohvandlik xatti-harakatlari va psixologik zo'ravonlikning psixologik oldini olish usullarini tushuntirish va bashorat qilish uchun jiddiy salohiyatga ega [4, 23]. Bu shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida psixologik bilimlarga bo'lgan yuqori ehtiyojni ham aks ettiradi.

Mamlakatimizda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni hayotga tatbiq etish jarayonida o‘qituvchining yosh avlodga ta’lim va tarbiya berishida jamiyat oldidagi javobgarligi yanada ortib boraveradi. Zamonaviy maktab o‘qituvchisi bir qator vazifalarni bajaradi. O‘qituvchi sinfdagi o‘quv jarayoni tashkilotchisidir. U o‘quvchilar uchun dars paytida, qo‘shimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari hollarda ham kerakli maslahatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Ko‘pchilik o‘qituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayoni tashkilotchilari bo‘lib hisoblanadilar. Zamonaviy o‘qituvchi ijtimoiy-psixolog bo‘lmasligi mumkin emas. Shuning uchun o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yo‘lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixolog mexanizmlaridan foydalanishni bilishi zarur.

O‘qituvchining eng muhim xislatlari quyidagilardan iborat:

- o‘qituvchining o‘z vataniga sodiqligi, bolalarni sevishi, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash istagi, o‘z yurti, ona tili, o‘z xalqining tarixi va uning madaniyatini sevishi, davlatining mustaqilligi g‘oyasida yashashidan iborat;

- ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etishi;

- oliyjanoblighi, aqli, farosati, ma’naviy pokligi, ma’naviyat va ma’rifat bo‘yicha yuksak maqsadlarni bolalar ongiga singdirib borishi;

- o‘zini qo‘lga ola bilishi, sabr-toqatli, bardam, matonatligidir.

Jamiyatning o‘qituvchi oldiga qo‘yadigan asosiy talablari quyidagilar:

- shaxsni ma’naviy va ma’rifiy tomonidan tarbiyalashni milliy mustaqillik mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarining mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik, milliy istiqloq g‘oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalashi, o‘z Vatani, tabiatga va oilasiga muhabbati;

- keng bilimga ega bo‘lishi, turli bilimlardan xabardor bo‘lishi;

- yosh pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika, yosh fiziologiyasi hamda maktab gigienasidan chuqur bilimlarga ega bo‘lishi;

- o‘zi dars beradigan fan bo‘yicha mustahkam bilimga ega bo‘lib kasbi sohasi bo‘yicha jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo‘lishi;

- ta’lim va tarbiya metodikasini egallashi;

- o‘z ishiga ijodiy yondashishi;

- bolalarni bilishi, ularni ichki dunyosini tushuna olishi;

- pedagogik texnika (mantiq, nutq, ta’limning ifodalovchi vositalari) va pedagogika taktga ega bo‘lishi;

- o‘z bilimi va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshira borishi;

Har bir o‘qituvchi ana shu talablarga to‘la javob bera oladigan bo‘lishiga intilishi kerak.

O'qituvchi jamiyat tomonidan qo'yilgan talablar bilan bir qatorda o'z faoliyatida tevarak atrofdagi kishilar, maktab ma'muriyati, hamkasblari, o'quvchilar va ularning ota-onalari undan nimalarni kutishini ham esdan chiqarmasligi lozim.

Ota-onalar o'qituvchidan ish staji va yoshi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, farzandlarini tarbiyalash va o'qitish mahoratini kutadilar. O'quvchilar esa o'qituvchilarni uch xislatlari bo'yicha xarakterlab boradilar. Birinchidan, o'qituvchining odamgarchiligi, adolatliligi, sof vijdonliligi, bolalarni yaxshi ko'rish xislatlari, ikkinchidan o'qituvchining sezgirlik talabchanligi bilan bog'liq tashqi xislatlari va xulq atvoriga qarab, uchinchidan, o'qituvchining o'z fanini bilishi, uni tushuntira bilishi kabi ta'lim jarayoni bilan bog'liq xislatlarga qarab xarakterlab beradilar.

Shunisi muhimki, zamonaviy o'qituvchi uchun zarur bo'lgan shaxsiy xislatlarni batafsil ko'rib chiqish kerak.

Psixolog tatqiqot ishlarini olib borgan M.Abdullajonova, E.Gladkova, A.Mashkurov, T.Xamrokulov, E.Xidirov, U.Kodirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari o'zbek tili va adabiyoti, o'zbek maktablarida rus tili va adabiyoti, matematika, jismoniy tarbiya o'qituvchilari va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassislar bo'yicha o'qituvchi professiogrammasining taxminiy modelini aniqlab olish imkoniyatini berdi.

Shunday qilib, o'qituvchilarni tayyorlash uchun psixologik bilimlarning asosiy sohalar - umumiy psixologiya, rivojlanish va yosh psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya va ta'lim psixologiyasi - aniqlangan va zamonaviy sharoitlarda o'ziga xos mazmunga ega [17]. Bugungi kunda, uchunchi renesans avlod ta'lim standartlarini kutib, o'qituvchilarni psixologik tayyorlash konsepsiyasi yana muhokama qilinmoqda [14, 22]. Dialektika qonunlari rivojlanishning umumiy falsafiy tamoyillari sifatida, shuningdek, ta'lim tizimining ochiq muammolari ko'rinishidagi ijtimoiy mavjudlik amaliyoti o'qituvchilarni psixologik tayyorlashning ikkita kontsepsiyasini - nazariy va amaliyotga yo'naltirilgan [19] - sintez qilishga va shu tariqa uni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarishga undaydi. Pedagogik faoliyat ikkita jarayonni: o'qituvchi va talabani faoliyat sub'yekti sifatida o'z ichiga olgan o'qitish va tarbiyani qamrab olishiga asoslanib, o'qituvchilarni psixologik tayyorlashni to'rtta asosiy modullar to'plami sifatida ifodalash mumkin. Birinchi modul inson salohiyati va uning pedagogik o'zaro ta'sir kontekstida rivojlanishi masalalariga bag'ishlangan bo'lishi kerak. Ikkinchisi - individual sotsializatsiya, guruh jarayonlari va shaxslararo o'zaro ta'sir masalalariga. Uchinchi modul pedagogik faoliyat amaliyoti va zamonaviy ta'limning hozirgi muammolari bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Dastlabki ikkita blok o'qituvchilarni psixologik tayyorlash uchun an'anaviy bo'lib, nazariy va amaliydir. Uchinchisi, asosan, o'qituvchining o'zining kasbiy rivojlanishi, ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga javob berish qobiliyati, turli vaziyatlarda ish texnikasini rivojlantirish bilan bog'liq, masalan: integratsiya va inklyuziya sharoitida pedagogik faoliyatni olib borish, iqtidorli bolalarni o'qitish, og'ishlar va giyohvandliklarning oldini olish va boshqalar. Yakuniy modul nafaqat sinfda, balki ta'lim muassasasida amaliyotda ham ma'lum texnologiyalarni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, yakuniy modul kelajakdagi o'qituvchilarni doimiy ravishda o'z-o'zini o'qitish va o'zini rivojlantirish zarurligini tushunishga tayyorlashi kerak, chunki o'zgaruvchan ijtimoiy sharoit ta'lim tizimi uchun umuman va har bir o'qituvchi uchun yangi muammolar tug'diradi. Shuni ham aytish o'rinliki respublikamizda ta'lim jarayonining tashkillashtirilishi xorij yoki boshqa davlatlardan farqi men o'ylaymanki ta'lim va tarbiyani bir vaqtda olib borilishidadir. Shunday qilib, biz psixologik komponent o'qituvchining kasbiy ta'limining asosiy tarkibiy qismlaridan biri deb hisoblaymiz.

Xulosa. Xulosa o'rinda bo'lajak o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi mazmuni ta'lim jarayoni sub'yektlari - o'qituvchi va o'quvchilar, kengroq ma'noda ota-onalar va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari sifatida o'qitish va ta'limning psixologik mexanizmlarini ta'lim, ijtimoiy va madaniy jihatdan mos sharoitda ochib berishga qaratilishi kerak. Psixologik tayyorgarlik professional faoliyat modelini shakllantiradigan ilmiy asoslangan nazariy bilimlarni birlashtirishi kerak. Psixologik ma'lumotlar umumiy va professional madaniyatni, professional mulohazani rivojlantirishga, individual faoliyat uslubini rivojlantirishga va professional faoliyat jarayonida o'zini o'zi rivojlantirish va uzluksiz ta'lim zarurligini tushunishga qaratilgan bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Андриенко А.В., Карманова А.С. Организация психологической подготовки будущих педагогов профессионального обучения к профессиональной деятельности // Вестник ЧГПУ. 2008. № 4. С. 3–10.
2. Анисимова Т.В., Бычков П.А. Психологические аспекты гражданской идентичности // Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология и педагогика. 2015. № 3. С. 63–69.
3. Асмолов А.Г., Ягодин Г.А. Образование как расширение возможностей развития личности (от диагностики отбора - к диагностике развития) // Вопросы психологии. 1992. № 1–2. С. 6–13.
4. Бахвалова Е.В., Микляева А. В. Адаптация подростков-воспитанников детского дома в условиях массовой школы // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. 2016. № 2. С. 124–134.
5. Безуглая Т.И. Основные подходы в исследовании проблемы развития психологического образования в высшей педагогической школе России // Современные исследования социальных проблем. 2014. № 5 (37).

6. Бирюкова Г.М., Зобнина Т.В. Методологические принципы акмеологического подхода к психологической подготовке студентов педагогического университета // Ученые записки университета им. П.Ф.Лесгафта. 2010. № 10 (68). С. 17–23.
7. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. М.: Смысл, 1998. 685 с.
8. Волкова Е.Н. Субъектность педагога (теория и практика): автореф. дис. ... д-ра психол. наук. М., 1998. 50 с.
9. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. Т.3. Проблемы развития психики / под ред. А.М. Матюшкина. М.: Педагогика, 1983. 368 с.
10. Выготский Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения. М.: Книга по требованию, 2013. 135 с.
11. Вяткин Б.А., Шукин М. Р. В. С. Мерлин о проблемах психологической подготовки будущего учителя в педагогическом вузе (к 115-летию со дня рождения ученого) // Образование и наука. 2013. № 1. С. 146–156.
12. Еланцева С.А. Психологические аспекты профессиональной подготовки будущего учителя // Высшее образование в России. 2013. № 11. С. 125–130.
13. Зотова С.Л. Психологические аспекты подготовки будущих педагогов к коммуникативному взаимодействию с учащимися // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. 2008. № 3. С. 66–73.
14. Кринулина А. А. Основные противоречия традиционной системы психологической подготовки учителя // Интеграция образования. 1997. № 1–2. С. 45–47.
15. Мазиллов В.А. Проблема психологической подготовки будущих педагогов: практический аспект // Интеграция образования. 2000. № 3. С. 23–24.
16. Моложавенко А.В. Модель процесса в гуманитаризации психологической подготовки педагога в системе его непрерывного образования // Известия ВГПУ. 2008. № 6. С. 153–157.
17. Панферов В.Н. Интегральный синтез психологии человека в науке, в образовании, в социальном взаимодействии. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. 761 с.
18. Пахомов В.П., Гадельшина Т.Г., Жданова С. П. Проблема психологической подготовки учителя в аспекте целостной структуры профессионального педагогического образования // Вестник ТГПУ. 2005. № 1. С. 32–39.
19. Регуш Л.А., Реан А.А., Рогов Е.И. Практико-ориентированная концепция психологической подготовки педагога // Вестник практической психологии образования. 2007. № 1. С. 39–42.
20. Седых Д.В. К вопросу о клиповом мышлении в современном образовательном процессе // Международный журнал экспериментального образования. 2013. № 1. С. 145–146.
21. Толстых Н. Н. Современное взросление // Консультативная психология и психотерапия. 2015. Т. 23. № 4. С. 7–24.
22. Фокина И. В. Психологическое образование педагога в свете модернизации российской системы образования // Перспективы науки и образования. 2014. № 6 (12). С. 48–52.
23. Цветкова Л. А., Антонова Н. А. Система социально-психологического мониторинга - основа снижения поведения риска в образовательной среде // Интегративный подход к познанию психологии человека: коллективная монография / под науч. ред. Е. Ю. Коржовой. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2017. С. 280–292.
24. Шамионов Р. М. Социализация и ресоциализация личности: нормативность и процессуальность // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия «Акмеология образования. Психология развития». 2012. Т. 1. Вып. 4. С. 3–8.